

ISOLEMENT

De CPN in de Koude Oorlog

Jan de Vetten

© 2020, Jan de Vetten, Leiden.

Foto's omslag voor:

- Boven: 1 mei-demonstratie CPN, 1977; Rob Bogaerts, Anefo; Nationaal Archief, toegangsnummer 2.24.01.05 (CC0).
- Midden: Paul de Groot, 1967; Ben Merk, Anefo; Nationaal Archief, toegangsnummer 2.24.01.05 (CC0).
- Onder: Paul de Groot spreekt op een CPN-congres, 26-2-1950; Nationaal Archief, toegangsnummer 2.24.01.04 (CC0).

Foto omslag achter:

- CPN-verkiezingsbord met bijgewerkte tekst, Amsterdam 1948; Dolf Kruger; Collectie De Waarheid, Nederlands Fotomuseum.

Inhoudsopgave

1 Inleiding.....	5
2 De CPN – een korte geschiedenis	7
3 Portret – Paul de Groot.....	16
4 De CPN en het Marshallplan (1947-1948).....	20
5 De CPN en de machtsovername in Praag (1948).....	26
6 Portret – Marcus Bakker.....	32
7 De CPN en de Kamerverkiezingen van 1948	34
8 De CPN en de blokkade van Berlijn (1948-1949).....	40
9 Portret – Annie Averink.....	46
10 De CPN en de strijd om de zendtijd (1948-1965).....	48
11 De CPN en de Korea-oorlog (1950-1953)	54
12 Portret – Benno Stokvis	60
13 De CPN en de Watersnoodramp (1953)	62
14 De CPN en het overlijden van Stalin (1953).....	66
15 Portret – Joop van Santen.....	71
16 De CPN en de affaire-Polak (1953).....	73
17 De CPN en de arbeidersopstand in Oost-Berlijn (1953).....	79
18 Portret – Henk Hoekstra	85
19 De CPN en de executie van de Rosenbergs (1953).....	87
20 De CPN en de Hongaarse opstand (1956).....	93
21 Portret – Ger Harmsen.....	99
22 Conflicten in de CPN (1958).....	101
23 De CPN en de Berlijnse Muur (1961).....	107
24 Portret – Gerben Wagenaar	113
25 De CPN en de Cubacrisis (1962).....	116
26 De CPN en de Praagse Lente (1968)	122
27 Portret – Fré Meis	128
28 De CPN en Afghanistan (1979-1989)	130
29 De CPN en de stakingen in Polen (1980-1981).....	136
30 Portret – Ina Brouwer	142
31 Einde van de CPN (1977-1991)	144
32 Tot slot	149
33 Bronnen.....	151

1 Inleiding

Dit boek gaat over de Communistische Partij van Nederland (CPN) tijdens de Koude Oorlog.

De Koude Oorlog was de periode van gewapende vrede (in Europa) en soms oorlog (buiten Europa) tussen circa 1945 en 1991. Twee blokken stonden tegenover elkaar. Het westerse, kapitalistische en democratisch geregeerde blok, geleid door de Verenigde Staten (VS), aan de ene kant. En aan de andere kant het communistische en dictatoriaal geregeerde Oostblok, geleid door de Sovjet-Unie.

Na de overwinning op Hitler-Duitsland in mei 1945 en op Japan in augustus 1945 groeiden de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, de geallieerde overwinnaars, geleidelijk uit elkaar. Het wantrouwen tussen beide landen kreeg steeds meer de overhand. In de loop van 1947 was de breuk tussen de voormalige bondgenoten een feit: de Koude Oorlog was begonnen.

De westerse landen, de VS en de landen van West-Europa, waaronder Nederland, sloten zich steeds nauwer aaneen om de agressie vanuit de Sovjet-Unie, zoals zij die zagen, te weerstaan. En zij keerden zich tegen de communistische partijen in eigen land die zij beschouwden als een vooruitgeschoven post van de vijand, als een 'vijfde colonne'.

In Nederland kwam de CPN na 1945 steeds meer in een isolement terecht. Zeker tussen 1948 en het begin van de jaren zestig werd de partij scherp bestreden. Aan de andere kant isoleerde die partij ook zichzelf, door bijvoorbeeld alles wat de Sovjet-Unie deed kritiekloos toe te juichen. Ze keerde zich steeds meer af van de rest van de Nederlandse samenleving. Pas in de loop van de jaren zestig kwamen er barstjes in het isolement van de partij. Dat kwam door de dooi in de Koude Oorlog, waardoor de bestrijding van die partij minder scherp

werd, en doordat ze voorzichtig weer toenadering zocht tot de rest van de samenleving.

Dit boek telt twintig *capita selecta* uit de geschiedenis van de CPN die bij elkaar een beeld geven van de – langzaam veranderende – opstelling van die partij ten tijde van de Koude Oorlog. Daarnaast telt het boek tien portretten van CPN'ers: van zes mensen die de partij trouw zijn gebleven; en van vier mensen die op enig moment in conflict kwamen met de partijleiding en uit de partij werden gegooid.

2 De CPN – een korte geschiedenis

De CPN

De CPN bestond – onder verschillende namen – tussen 1909 en 1991 en was in ons land een van de meest radicale partijen aan de linkerkant van het politieke spectrum. Het centrale programmapunt van de partij was de revolutionaire omverwerping van het kapitalistische systeem. Haar doel was een socialistische samenleving, waar ieder naar zijn vermogen werkt en naar zijn behoeften ontvangt. In zo'n samenleving bestond de hoogste vorm van democratie: een bestuur door het volk, voor het volk. In de overgangperiode naar die socialistische samenleving zou de 'dictatuur van het proletariaat' moeten worden gevestigd. De CPN was er vast van overtuigd dat de revolutie zou plaatsvinden; dat was een van de kernpunten van haar ideologie, het door Karl Marx ontwikkelde wetenschappelijk socialisme.

De CPN voor de Tweede Wereldoorlog

De wortels van de CPN lagen in de Sociaal Democratische Partij (SDP), de in 1909 van de brede Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) afgesplitste orthodox-marxistische vleugel. Beide partijen, de SDP en de SDAP, hadden als einddoel de socialistische samenleving. Maar men was het niet eens over de wijze waarop dat doel zou moeten worden bereikt: door een revolutionaire omwenteling (SDP), dan wel door stapsgewijze veranderingen (SDAP).

Na 1909 groeide de SDP langzaam maar zeker, van zo'n 400 leden bij de oprichting tot zo'n 2.400 leden in 1920. Bij die groei speelde de arbeidsonrust tijdens de jaren van de Eerste Wereldoorlog een rol, maar ook de Russische revolutie van 1917. In 1918 hernoemde de partij zich tot de Communistische Partij in Nederland (CPN). Eerder dat jaar waren de

communisten erin geslaagd voor het eerst in de Tweede Kamer te worden verkozen; de partij veroverde twee zetels.

Communisten uit verschillende landen gingen vanaf 1919 samenwerken in de Communistische Internationale, ook wel de Komintern genoemd. Binnen de Komintern speelden de Russen een overheersende rol; Moskou gaf directieven uit waar de andere communistische partijen zich aan te houden hadden. De CPN werd een trouw lid van de Komintern. Dat bleek onder meer uit een volgende naamsverandering. In 1921 werd de naam van de partij Communistische Partij Holland (CPH), omdat binnen de Komintern ons land Holland werd genoemd.

In de jaren dertig stond voor de CPH de strijd tegen de gevolgen van de economische crisis en tegen de opkomst van het fascisme centraal. De partij matigde op diverse punten haar standpunten om zo meer aansluiting te krijgen bij andere stromingen in het land; ze kreeg meer oog voor het belang van de natie en van de democratie – in ieder geval verbaal. Dat leidde onder meer tot weer een naamsverandering, van CPH naar Communistische Partij Nederland (CPN).

In die jaren groeide de CPN qua ledental flink: naar 6.200 leden in 1936 en 10.600 in 1939. Opmerkelijk was dat de partij electoraal wat achteruit ging: van 4 zetels in 1933 naar 3 in 1937, bij de laatste Kamerverkiezingen voor de Tweede Wereldoorlog. De CPN wist in die jaren een kleine zuil op te zetten, met een krant (het *Volksdagblad*) en een jeugdbeweging. In 1938 werd Paul de Groot (1899-1986), mede door zijn trouw aan de Sovjet-Unie, algemeen secretaris van de CPN en daarmee de machtigste man van de partij.

De CPN tijdens de oorlog

Op 10 mei 1940 vielen Duitse legers ons land binnen en na enkele dagen was elke tegenstand gebroken: Nederland was bezet. De CPN besloot al op 15 mei over te schakelen naar een illegaal bestaan onder leiding van een driemanschap, onder wie Paul de Groot. Daarnaast werd geprobeerd om zoveel mogelijk in de openbaarheid te blijven opereren. Zo bleven de CPN-

bladen nog enige weken verschijnen, totdat de bezetter verdere verschijning verbood.

Ondertussen was de illegale arbeid van de CPN begonnen. CPN'ers speelden een rol bij stakingen van arbeiders in de werkverschaffing in de tweede helft van 1940. Verder verscheen vanaf november 1940 de illegale krant *De Waarheid*. CPN'ers speelden ook een belangrijke rol bij de Februaristaking van 1941. Deze staking, uit protest tegen de Jodenvervolging, was de eerste grootschalige actie tegen de Duitse bezetters in ons land. Die traden hard op om de staking neer te slaan.

Pas nadat de Duitse troepen in juni 1941 de Sovjet-Unie waren binnengevallen gingen CPN'ers voluit deelnemen aan het nationale verzet, zoals dat her en der in het land begon te ontstaan. De belangrijkste activiteiten van de CPN waren het laten verschijnen van de illegale *De Waarheid*, het financieel ondersteunen van ondergedoken communisten en het – op beperkte schaal – plegen van sabotage. De Duitse bezetters op hun beurt voerden een verbeterde strijd tegen de communisten. Velen werden opgepakt; daarnaast werd jacht gemaakt op de leiding van de partij. Paul de Groot kon uit handen van de bezetter blijven – hij dook in 1943 onder en speelde tot het eind van de oorlog geen rol in de partij –, maar de beide andere leden van de illegale leiding werden gearresteerd en terechtgesteld. De daarop aangetreden nieuwe illegale leiding van de CPN zocht meer contact en samenwerking met de rest van het verzet in Nederland. De politieke lijn van de partij was nu om te streven naar een brede samenwerking in een soort volksbeweging.

De CPN na de oorlog

De CPN kwam zwaar gehavend uit de oorlog. Slechts de helft van het partij kader overleefde de oorlog. Van het vooroorlogse partijbestuur waren nog maar twee leden, onder wie Paul de Groot, in leven. Wel hadden de communisten veel sympathie onder de Nederlandse bevolking verworven, door hun verzetsactiviteiten en door de belangrijke rol van de Sovjet-Unie in de strijd tegen nazi-Duitsland.

Na de bevrijding kwam De Groot tot de conclusie dat de communisten zouden moeten opgaan in een brede progressieve volkspartij. In afwachting daarvan werd de CPN niet heropgericht, maar kwam het in mei 1945 tot de oprichting van de 'Vrienden van De Waarheid'. De andere politieke groeperingen in Nederland voelden echter weinig voor samenwerking met de communisten, ook de sociaal-democraten niet. Verder werden ze niet opgenomen in de eerste naoorlogse regering (de regering Schermerhorn).

In juli 1945 kwam het op een CPN-partijconferentie tot een strijd om de macht. De Groot won en was vanaf dat moment weer de sterke man in de partij. Tijdens die conferentie werd de CPN toch weer opgericht, nu onder de naam 'CPN / De Waarheid'. Dit omdat er heel veel kritiek was op het opheffingsplan; daarnaast was er geen enkele kans op een brede progressieve volkspartij (waarvan de communisten deel uit zouden maken). De Groot koos daarop eieren voor zijn geld. Dit interne conflict deed overigens weinig af aan de populariteit van de CPN bij de bevolking.

Deze populariteit kwam tot uitdrukking in het stemmenaantal voor de CPN bij de eerste parlementsverkiezingen na de oorlog, die van 1946. Die partij behaalde toen 10,6 procent van de stemmen en 10 zetels (de Tweede Kamer telde in die tijd nog 100 zetels). Bij de laatste verkiezingen voor de oorlog (die van 1937) waren dat 3 zetels; een spectaculaire stijging dus. Ook het aantal leden van de partij steeg sterk, naar zo'n 50.000 in 1946, bijna vijf maal zo veel als in 1939. In de eerste maanden na de bevrijding was *De Waarheid* met een oplage van circa 300.000 exemplaren de grootste krant van Nederland. De Eenheidsvakbeweging, de CPN-vakbond, tot slot was ook sterk gegroeid en qua ledental vergelijkbaar met de andere, de 'oude', vakbonden.

Binnen enkele jaren na 1945 raakte de CPN echter de sympathie die men bij de bevolking had weer voor een groot deel kwijt. Daarbij speelde de steun van de CPN voor de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, die in 1945 begon, een rol. Maar de belangrijkste oorzaak was de start van de Koude

Oorlog rond 1947. De kritiekloze liefde van CPN voor de Sovjet-Unie keerde zich tegen die partij. De Sovjet-Unie ondersteunde in 1948 de machtsovername in Praag door de Tsjechoslowaakse communistische partij. Dit leidde in de westerse wereld tot veel verontwaardiging, ook in Nederland. Er volgden anti-communistische maatregelen en de westerse landen gingen nauwer samenwerken tegen de Sovjet-Unie. De gevolgen voor de CPN waren groot; *De Waarheid* verloor veel abonnees en bij de Kamerverkiezingen van 1948 ging de partij terug van 10 naar 8 zetels (van 10,6 naar 7,7 procent van de stemmen).

Na 1948 was een breed pakket aan (overheids)maatregelen tegen de CPN van kracht geworden; daarnaast ageerden politieke partijen, de media en maatschappelijke organisaties tegen die partij. De reactie van het CPN op de bestrijding en de dalende populariteit van de partij was tweeledig. In de eerste plaats een terugtrekken op het eigen bastion. Daarbij hoorde ook het steeds meer de nadruk leggen op het heroïsche verzetsverleden van de partij. Daarnaast was er de niet aflatende steun voor en afhankelijkheid aan het grote socialistische vaderland, de Sovjet-Unie. Naarmate de partij in Nederland meer en meer in een (deels zelf gekozen) isolement kwam ontleende zij steeds meer haar trots aan de macht van het wereldcommunisme. In 1949 verklaarde de CPN zelfs – in bedekte termen – dat men bij een gewapend conflict de kant van de Sovjet-Unie zou kiezen. De CPN – zoals de partij vanaf 1950 weer heette; het achtervoegsel 'De Waarheid' liet men toen vallen – ging steeds meer in het verleden leven, terwijl het overgrote deel van de samenleving juist vooruit wilde. Bij de verkiezingen in 1952 verloor de CPN wederom: van 8 zetels terug naar 6 (van 7,7 naar 6,1 procent van de stemmen).

Het eigenzinnige optreden van de CPN na de Watersnoodramp die ons land in de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 teisterde leidde tot een verdere vervreemding tussen de partij en de grote meerderheid van de bevolking. Terwijl de meeste mensen probeerden om in een geest van grote saamhorigheid te redden wat er te redden viel vond de

CPN het nodig om politieke munt uit de ramp te slaan door de schuldvraag te stellen en een eigen hulpverlening – los van de gezamenlijke – te organiseren. Dit leidde tot veel kritiek op de CPN-leiding, zelfs vanuit de eigen gelederen.

De dood van Stalin in maart 1953 was een enorme schok; de grote leider vervulde immers een centrale rol in de internationale communistische beweging. Een nog grotere schok volgde in 1956, toen Stalins opvolger Nikita Chroetsjov een geheime rede hield op het twintigste partijcongres van de communistische partij van de Sovjet-Unie, de CPSU. In die rede beschuldigde Chroetsjov Stalin ervan dat hij grote fouten en misdaden had begaan. Voor veel communisten, trouwe volgelingen van de Russische leider, betekende dit een existentiële crisis. Was hun leider al die tijd een misdadiger geweest? Waren zij al die jaren misleid? CPN-leider De Groot probeerde de schade voor zijn partij te beperken. Er waren, volgens hem, wel fouten gemaakt, maar het was allemaal niet zo erg als het leek. De rede van Chroetsjov zorgde er wel voor dat de CPN langzaam maar zeker wat afstand ging nemen van de Sovjet-Unie. Dat proces werd nog versneld door de gebeurtenissen in Hongarije.

In Hongarije en Polen leidde de rede van Chroetsjov tot grote onrust. In Hongarije liep een en ander – in de ogen van de Russen – zover uit de hand dat de Sovjet-Unie besloot tot militair ingrijpen. Op 4 november 1956 vielen de legers van de Sovjet-Unie en enkele andere Oostbloklanden Hongarije binnen en herstelden daar de macht van de communistische partij. Dit Russische ingrijpen leidde tot veel verontwaardiging in het Westen, ook in Nederland. In ons land richtte die verontwaardiging zich ook op de CPN; in diverse steden waren er omvangrijke anticommunistische rellen.

De gebeurtenissen van 1956 hebben waarschijnlijk de desintegratie van het communistische blok versneld. De Sovjet-Unie en het Westen zochten voorzichtig toenadering tot elkaar. De Chinese communisten – sinds 1949 aan de macht – wilden daar niets van weten en gingen hun eigen koers varen. De CPN probeerde voorzichtig te laveren tussen de beide kemphanen en